

**TÜTÜNCÜLÜKTEN ZEYTİNCİLİĞE GEÇİŞ: AKHİSAR (MANİSA)
ÖRNEĞİ****TRANSITION FROM TOBACCO TO OLIVES: AKHİSAR (MANİSA)
SAMPLE**

Bülent GÜNER*
Zeki BOYRAZ**
M. Dursun ÇİTÇİ***

Özet:

Dünyanın özellikle gelişmiş ülkelerinde tütün ve tütün sektörü, artan “sağlıklı yaşam” bilinciyle önemini yitirme eğilimindeyken, zeytin ve zeytinyağının tüketimi hızla artmaktadır. Türkiye de kısmen farklı nedenlerle, dünyanın gelişmiş ülkeleriyle bu bakımdan benzer bir süreci yaşamaktadır. Ülkemizde son yıllarda değişim gösteren tarım politikaları sonucunda, tütün üretilen alanlar daralırken, zeytin üretilen alanlar genişlemektedir.

Dünya ve Türkiye ölçeğinde tütün ve zeytin üretim politikalarında meydana gelen değişimlerden doğrudan etkilenen Akhisar ilçesi, günümüzde hâlâ Türkiye’nin önde gelen tütün üretim merkezlerinden biridir. İlçede, son yıllarda tütün tarımı yapılan araziler büyük ölçüde zeytinliklere dönüştürülmektedir. Böylelikle Akhisar, Türkiye’nin önemli bir “tütün merkezi” konumundan yine önemli bir “zeytin merkezi” konumuna gelmektedir. Bu tarımsal ürün değişimi, ilçenin nüfusu ve tarım ekonomisinde dikkat çekici değişimlere yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tütün, Zeytin, Zeytinyağı, Nüfus, Akhisar.

Abstract:

While tobacco and tobacco sector has a tendency to lose importance with the sense of “healthy life” in the world, especially in developed countries, olive oil and its consumption is increasing. Turkey is also in the same process due to partially different factors. As a result of the Turkey’s agriculture policy that has been changing recently, while the fields of tobacco are getting narrower, the fields of olive oil are getting broader.

Akhisar county still one of the important tobacco producing center in Turkey, despite the effects of the change in tobacco and olive production policies. In recent years, There are increasing olive production field while tobacco field decreased in Akhisar. Thus, Akhisar becomes important “olive production center” in addition to the important “tobacco

* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi – Elazığ bulgun@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü – Elazığ zboyraz@gmail.com

*** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü – Elazığ mdcitci@firat.edu.tr

production center". These converts in agricultural production from tobacco to olive is caused important changes in population and agricultural economic situation of county.

Key words: Tobacco, Olive, Olive Oil, Population, Akhisar.

Giriş:

Küreselleşme çağında, dünyanın herhangi bir yerinde gelişen bir süreç, yeryüzünün uzak bir yerini eskiye nazaran çok daha kısa bir sürede ve doğrudan etkileyebilmektedir. Tütün ve zeytin son yıllarda üretim ve tüketimleri önemli ölçüde küresel etkenlerle şekillenmiş tarımsal ürünlerdir. Dünyanın yaklaşık 120 ülkesinde üretimi yapılan tütün ve yaklaşık 40 ülkesinde üretilen zeytin, ekonomik değerleriyle üretici ülkelerin tarımsal ekonomilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Akdeniz havzasında yer alan ülkelerin yaygın tarımsal ürünü olan zeytin ve dünyanın soğuk kuşak haricindeki ülkelerinde yetiştirilebilen tütünün, üretiminde meydana gelen değişimler, üretici ülkelerin tarım ekonomisi ve istihdamında belirleyici olabilmektedir.

Bu çalışmada, tütün ve zeytin üretimi dünya ve Türkiye ölçeğinde değişen tarımsal süreçler bağlamında ele alınmış, mevcut durumun, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan Akhisar ilçesine yansımaları üzerinde durularak, küreselden yerele doğru bir değerlendirme yapılmıştır. Öncelikle dünya ve Türkiye perspektifleriyle tütün ve zeytinin üretim ve tüketimini etkileyen temel faktörler değerlendirilmiştir. Bu veriler ışığında Akhisar ilçesinin tütüncülüğten zeytinciliğe yönelişi ele alınmış, bu durumun doğurduğu bazı değişimler üzerinde durulmuştur. Konu incelenirken FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), İOOC (International Olive Oil Council), TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), TAPDK (Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu), Akhisar İlçe Tarım Müdürlüğü, ATSO (Akhisar Ticaret ve Sanayi Odası) gibi kuruluşların istatistikî verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca yapılmış çeşitli araştırmalar değerlendirilerek, arazi gözlemleri, ilgili kişi ve kurumlarla yapılan görüşmeler ışığında güncel durum değerlendirilmiştir.

1. Dünya ve Türkiye’de Tütün ve Zeytin

1.1. Dünya’da Tütün

Tütün, kuzey ve güney yarımkürenin orta enlemleri arasında yer alan, çok geniş bir bölgede üretilmektedir. Günümüzde tütün 120’den fazla ülkede, yaklaşık 3.700.000 hektar alanda, 6.900.000 ton civarında üretimi yapılan, yüksek ekonomik değere sahip bir sanayi hammaddesidir (FAO, 2010a). Tarih boyunca tütün, diğer tarımsal ürünlerle kıyaslandığında yüksek gelir getirisiyle üreticiler tarafından tercih edilen tarım ürünlerinden biri olmuştur. Tütünün yaygın ekilişinde birkaç etken ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, dünya genelinde tütün fiyatlarının diğer ürünlerle kıyaslandığında daha istikrarlı olmasıdır. Bu durumda üreticiler, geleceğe yönelik planlama yapabilmektedirler. İkincisi, tütün

endüstrisinin üreticilere nakit avans ve destekleme olanakları sağlaması ve üçüncüsü de, tütünde diğer tarımsal ürünler gibi toplama, taşıma ve depolama gibi sorunların fazla olmamasıdır (Gül ve ark., 2009: 216).

Gerçekten de tütün, bir gıda ürünü olmamasına rağmen, dünya tarım ekonomisi içinde daima önemli bir yere sahip olmuştur. Tütün sektörü ortaya çıkardığı yoğun iş gücü ihtiyacıyla, özellikle işsizliğin yaygın olduğu geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir istihdam alanıdır. Dünyada yaklaşık 12 milyon civarında çiftçi tütüncülükle geçinmektedir. Bu rakamın, üçte ikisini Çinli çiftçiler oluşturmaktadır. Tütünün, ekiminden yetiştirme ve hasat sürecine kadar, makineli tarım uygulamasının pek fazla yapılamadığı ve dolayısıyla yoğun emek gerektirdiği için, yılın 12 ayına yayılan bir istihdam gerektirmektedir. Tütün yaprakları elle hasat edilmekte ve yalnızca arazi hazırlığı aşamasında mekanizasyondan yararlanılmaktadır. Bu nedenlerle tütün, küçük aile işletmelerine özgü bir tarımsal üründür” (Jaffee, 2003: 8).

FAO (2010b), verilerine göre Çin, % 37’lik pay ile dünya tütün üretiminde ilk sırayı almaktadır. Çin’in ardından; Hindistan, Brezilya, ABD, AB, Zimbabve, Türkiye ve Endonezya gelmektedir (Tablo 1). Çin ve Hindistan, dünya işlenmemiş tütün üretiminin yaklaşık % 50’sini gerçekleştiren, dünyanın en önemli tütün üreticisi ülkelerdir (FAO, 2010b).

Tablo 1: Dünya Tütün Üretimi ve Önemli Üretici Ülkeler

	2000 Yılı Üretimi (Bin Ton)	2010 Yılı Üretimi (Bin Ton)*
Çin	2.298,8	2.972,5
Hindistan	595,4	685,4
Brezilya	520,7	584,7
ABD	408,2	526,8
AB	314,5	300,9
Zimbabve	204,9	232,8
Türkiye	193,9	268,8
Endonezya	166,6	119,6
Rusya	116,8	70
Malezya	108,0	137,9
Diğer Ülkeler	1209,9	1260,6
Dünya (Toplam)	6.137,7	7.160,0

* Tahmin edilen

(Kaynak: FAO, 2010b)

FAO’nun yayınladığı “Dünya Raporu”na göre, son birkaç yılda dünya tütün üretim artış hızında marjinal bir düşüş olmasına karşın, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tütün kullanımında artış beklenmektedir. Günümüzde tütün mamullerine karşı özellikle gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan sigara karşıtı kampanyalar sonucunda artan sağlık bilinci ve maliyet hesaplamaları, ABD’de ve AB’de tütün tüketimine karşı katı tarım politikalarının gelişmesine yol açmıştır. Tütün mamullerine uygulanan vergi oranlarındaki artış ve reklam yasakları, tütün ürünlerinin tüketilmesinde azaltıcı rol oynamıştır. Nitekim 1998-2010 döneminde gelişmiş ülkeler, dünya tütün tüketim paylarını % 34’ten % 29’a geriletmiştir. Gelişmiş ülkelerde sürdürülen tütün karşıtı politikalar sonucunda, bu ülkelerdeki

tütün üretiminin, kısıtlayıcılığın daha az olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılması planlanmaktadır (FAO, 2010b).

Geçen yüzyılın başından itibaren sigara sanayindeki ve tütün teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak, dünyada sigara tüketimi hızla artmış, reklamlar sayesinde ve çok uluslu şirketlerin pazarlama taktikleri ve dağıtımdaki becerileri ile blend sigaralar bütün dünyada büyük bir hızla yayılmış ve yerli sigaraların yerini almıştır. 1964 yılına kadar geçen süreç, sigara içmenin moda olduğu ve zararları konusunda fazla görüş bildirilmediği ve yayılışının hiçbir engelle karşılaşmadığı bir dönemdir. Ancak Amerika'da Sağlık Bakanlığı tarafından 1964 yılında yayınlanan 1164 sayfalık Tütün ve Sağlık konulu Surgeon General'in raporu, tütünün ve sigaranın geleceğine ilişkin yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur (Özkul ve Sarı, 2008: 2).

Bilindiği gibi tütün, sigara ve türevi olan nikotinli mamullerin hammaddesidir. Yaygınlaşan sigara karşıtı anlayış, doğal olarak tütün karşıtlığını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda tütüne ayrılan tarım alanlarının, uygulanan destek politikalarının, tüketiminin ve ortaya çıkardığı sağlık sorunlarının maliyet analizleri sonucunda, aslında tütün üretiminin, insanlığa ve ekonomiye karşı tamamen olumsuz etkiler taşıdığını ortaya koyan görüşler giderek yaygınlaşmaktadır. ACS (2009) raporuna göre; sigara kullanımının her yıl dünya ekonomisine maliyeti 500 milyar doları bulmaktadır. Bu rakama, tıbbi masraflar, üretim düşüklüğü ve çevreye verilen zarar da dahil edilmiştir. Ayrıca tütün üretimi için ayrılan alanların, dünya genelinde portakal ve muz üretiminin yapıldığı alanlara eşit olduğu hesaplanmıştır. Gıda ürünleri için ayrılacak tarım alanlarının, tütün gibi tamamen zararlı bir ürüne ayrılması dünya ekonomisi için önemli bir ekonomik kayıptır.

Özet olarak tütün, her ne kadar geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde üretim ve tüketim artışı gösterse de küresel sigara karşıtı kampanyalar ve tütün karşıtı mevcut yaklaşımlar dikkate alındığında, tütünün geleceği itibarıyla dünya genelinde zamanla eski önemini yitireceğini ifade etmek mümkündür.

1.2. Türkiye'de Tütün

Tütün, Türkiye'ye 1601-1605 yılları arasında İngiliz, Venedik ve İspanyol gemici ve tacirleri tarafından İstanbul yolu ile getirilmiştir (Özkul ve Sarı, 2008: 2). 18. Yüzyıldan itibaren geleneksel bir tarım kolu haline gelen tütüncülük, Türkiye'nin birçok bölgesine yayılmıştır (Başsüllü, 2009: 433). Türkiye'nin başlıca tarımsal ihracat ürünleri arasında yer alan tütün, 400-500 milyon dolarlık ihracat getirisi ve ülkede yarattığı istihdam kapasitesi ile üzüm, incir, zeytin ve pamuk bitkileri arasında katma değeri en yüksek üründür. Dış pazarlarda "Türk tütünü" adı ile tanınan tütün, 400 yıldır ülkemiz topraklarında yetiştirilmekte ve ünü yurt dışında halen devam etmektedir (Özkul ve Sarı, 2008: 2). Türkiye tütün üretimi bakımından dünyada 6. sırada yer alan önemli üretici ülkelerden biridir. Ülkemizde üretilen tütünün % 66'sı Ege Bölgesi'nden karşılanmaktadır (Tablo 2). Türkiye'de

yaklaşık olarak 2200 kadar köyde (Anonim, 2010c), 194.282 çiftçi, tütün üreticiliğiyle uğraşmaktadır (TAPDK, 2008). Çiftçi aileleri ve tütün sanayinde çalışanlar birlikte düşünüldüğünde ülkemizde halen 1 milyondan fazla insanın tütün sektöründen geçindiği söylenebilir.

Tablo 2: Bölgelere Göre Tütün Üretimi (Ton)

Yıl	Ege	G.doğu	Karadeniz	Marmara	D. Anadolu	Akdeniz	Toplam
2008	55.601	12.240	12.222	6248	3806	3286	93.403

(Kaynak : TÜİK 2008)

1986 ve 2002 yılları, ülkemizin yakın dönemli tütün tarımı politikalarını etkileyen çok önemli dönüm noktalarıdır. 1986 yılında çıkarılan 3291 sayılı Yasa'nın 17. maddesi ile 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Yasası'nın, tütünde devlet tekeli düzenleyen 38. maddesinin kaldırılması sonucunda, bu alanda "devlet tekeli"ne son verilerek tütün piyasasına yabancı şirketlerin girmesine imkan verilmiştir (Kayıkçı, 2005: 10). Böylelikle Türkiye tütün piyasasına, Tekel'in yanı sıra özel sektör kuruluşları girmiş ve tütün alımına başlamışlardır. Tütün piyasasında rekabetin artması, özel sektörün alım fiyatını da etkileyen "baş fiyat" uygulamaları sonucunda, tütün çiftçisinin geliri artmış ve üretim oranları yükselmiştir. Yüksek fiyat politikalarının uygulandığı 1987 yılından itibaren tütün üretiminde hızlı bir artış meydana gelmiş, tütün üretimi optimal üretim yapılan alanların dışına çıkarak, üretimin verimli, ancak kalitenin düşük olduğu taban arazilerde yaygınlaşmıştır. Düşük kaliteli tütünün stoklanması, kamu kaynaklarının israfına yol açmıştır. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla "kota yasası" olarak adlandırılan yasa çıkarılmıştır. "1990'lı yılların başlarına kadar yüksek seviyelerde olan tütün üretimi, 1993 yılında 93/4988 Bakanlar Kurulu kararıyla başlayan kota uygulamasıyla düşüşe geçmiştir" (Başsüllü, 2009: 441). Böylelikle ülke tütün ihtiyacı göz önüne alınarak her yıl için ayrı tütün kotası belirlenerek rasyonel üretim hedeflenmiştir. Yine bu yasayla birlikte tütün üretiminin yalnızca kır ve kır taban arazide yapılabileceği, taban arazide tütün üretimine izin verilmeyeceği karara bağlanmıştır (Topçu, 2003: 101).

Ülkemizde tütün üretim miktarı pek çok değişkene bağlı olarak yıllar itibariyle büyük farklılıklar göstermiştir. "Kota" uygulamaları sonucunda tütün üretimi, kota uygulandığı yıl beklentilerin altında kalmış, böylelikle bir sonraki yıl kota uygulanmamış, bu durumda da üretim beklentilerin üzerine çıkmıştır. Tütün üretimini belirli bir disiplin altına almak amacıyla uygulanan kota politikası, istenen sonucu verememiştir (Tütün Raporu, s : 3). "Türkiye'de tütün üretiminde yıllarca arz-talep dengesi gözetilmemiştir. Popülist söylemler kalitesi düşük tütün üretimini teşvik etmiş, stokların kabarması Türkiye'nin dış piyasada rekabet gücünü azaltmıştır. Çürüyen ve kalitesi düşen tütünlerin yakılması, stok maliyetlerini artması ekonomiye büyük zarar vermiştir" (Özkul ve Sarı, 2008: 9).

Yakın geçmişten günümüze özetlemeye çalıştığımız süreç, kuşkusuz yakın dönemli tütün yapılandırılmalarının köşe taşlarını oluşturmuştur. Diğer başka ürünlere ayrıldığında daha ekonomik ve ihtiyaç duyulan tarım ürünlerini

karşılacak araziler, tütüne ayrılarak iç tüketim ve ihraç değerlerinden daha fazlası üretilmiştir.* “Türkiye’de tütün ekim alanları, geçmişte uygulanan yüksek fiyat politikaları nedeniyle, ekolojisini aşarak taban arazilere de kaymıştır. Politika yürütücüler, tütün üretim bölgelerinde bitki deseninin bozulmasını, aşırı üretim sonucu artan stok maliyetlerini, zaman zaman ürünün imha edilmesini bu durumun bir sonucu olarak görmüşler ve yeni bir tütün yasası için çalışmalara başlamışlardır” (Gül ve ark., 2009: 216).

Kaynak israfını önlemek, tütün üretim ve ticaretini yeniden düzenlemek, dünyadaki ekonomik gelişmelere ayak uydurmak, değişen ekonomik anlayış ve benzeri nedenlerle yeni yasal düzenlemeler yapma gereği doğmuştur. Bu bağlamda sektörde önemli bir yer tutan Tekel’in, özelleştirme kapsam ve programına alınması ile yeniden yapılandırılması çerçevesinde; denetim, gözetim ve regülasyon görevlerinin Tekel’den alınarak Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumuna 4733 sayılı Yasa ile verilmesi, 4760 sayılı özel Tüketim Vergisi Kanunu ile tütün mamullerinden alınan vergilerin AB normlarına yakınlaştırılması, AB ülkelerinde tütün mamulleri için getirilen standartların uygulanmaya başlanması gibi kararlar alınmıştır (Özkul ve Sarı, 2008: 15).

Nitekim, 03.01.2002 tarihinde kabul edilen ve tütün politikalarını yeniden biçimlendiren, 4733 sayılı “Tütün Kanunu”nun 6. maddesi gereği; “sözleşmeli üretim esasına göre üretilen tütünlerin fiyatları, tütün mamulleri üreticileri ve/veya tüccarlar ile üreticiler ve/veya temsilcileri arasında varılan mutabakata göre belirlenir” (Resmi Gazete, 2002) ibaresiyle devlet tütünde “destekleme alımı” yapmaktan tedrici olarak çekilmiş ve üretim kotası belirleme ve destekleme alım fiyatı uygulamalarına son verilmiştir. Böylelikle tütün üretimi ve satım düzenlemeleri büyük ölçüde özel sektöre devredilmiştir. Bu yasa sonucunda 2002 yılından itibaren Türkiye’de tütün üretim alanı, miktarı ve üretici sayısında dikkat çekici bir azalış olmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: Yıllara Göre Türkiye Tütün Üretim Alanı, Üretim Miktarı ve Üretici Sayısı

Yıl	Üretim Alanı (Dekar)	Üretim Miktarı (Ton)	Üretici
1995	2.099.190	204.440	550.016
2000	2.365.690	200.280	583.474
2002	1.910.000	152.856	410.558
2008	1.468.741	93.403	181.588

[Kaynak: TÜİK 2008 , TAPDK, Özkul ve Sarı (2008 :5)]

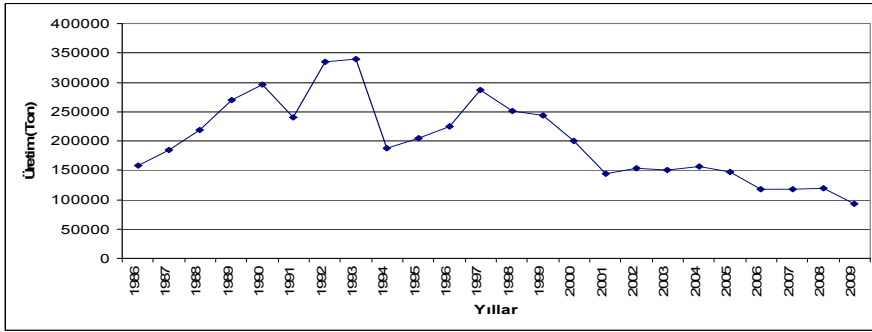
Nitekim 2000-2008 dönemi dikkate alındığında, özellikle 2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı Yasayla, ekim alanlarında % 38’lik bir daralma ve üretim miktarında yaklaşık % 54’lük bir azalış meydana gelmiştir. Yine üretici sayısında yaklaşık % 75’lik bir azalış gerçekleşmiştir. “1986 yılında 1177 sayılı Yasanın bazı maddelerinin iptali ile başlayan, Tekel’in özelleştirilmesi ve yetkilerinin yeni kurulan Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu’na (TAPDK) devredilmesi ile devam eden ve süregelen bir dizi yasal düzenlemeler

* Bk. <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/55079.asp> (E.T: 14.01.2010)

başta tütün üreticileri ve aileleri olmak üzere tüm sektörü bir ölçüde tedirginliğe itmiştir” (Özkul ve Sarı, 2008: 2). 1990’lardan 2000’li yıllara kadar sayıları 500.000’in üzerinde seyreden tütün üreticisi, özellikle 2002 yılından itibaren gelişen süreçle Tekel’in, tütün sektöründen çekilişi ve önceki yıllara göre üreticiye önerilen düşük fiyat değerleri, son dönemde üreticilerin sayısında önemli bir azalışa yol açmıştır .

1986’dan günümüze kadar ülkemizin değişen tütün politikaları, üretim değerlerini doğrudan etkilemiştir (Şekil 1). Ülkemizin yakın zamanlı tütün üretim politikaları 3 dönemde ele alınabilir; 1986-1993, yüksek alım fiyatları ve tütün üretiminde artış dönemi, 1993-2002, kota uygulamalarıyla üretimin dengeye oturtulmaya çalışıldığı dönem ve 2002 yılı sonrası, Tekel’in dereceli olarak tütün alımından çekildiği ve tütün üretim sürecinin tamamen piyasanın güncel ihtiyaçları tarafından belirlendiği ve rasyonel üretimin hedeflendiği dönemdir.

Tütün, ülkemizde son yıllarda üretim miktarı ve üreticisi sayısındaki azalışa rağmen, ülkemiz ekonomisi için oluşturduğu katma değer ve istihdam olanaklarıyla günümüzde hala çok önemli bir tarımsal ürün olma özelliğini sürdürmektedir. “Türkiye’de tütün tarımı geleneksel yöntemlere göre yapılan, çok emek gerektiren bir tarım şekli olduğu gibi, senenin büyük bir kısmında da devamlı çalışmayı ve ayrıca makine gücünden ziyade insan gücünü kullanmayı gerektiren bir tarım şeklidir. Tütün tarımı ile uğraşan çiftçi, fidelerin yetiştirilmesi, sökülmesi, tarlaya dikilmesi, tütünün çapalanması, kırılması, dizilmesi, kurutulması, muhafazası ve denklenmesi gibi ağır işleri aile fertleri ile beraber yapmaktadır” (Gül ve Ataseven, 2004: 7).

Şekil 1: Türkiye'nin Yıllara Göre Tütün Üretim Miktarı (Ton), (1986-2009) (Kaynak: FAO 2010a, TAPDK)

1.3. Dünyada Zeytin ve Zeytinyağı

Zeytinin anavatanı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni içine alan Yukarı Mezopotamya ve Güney Ön Asya'dır. Yayılışı iki yoldan olmuştur. Birincisi Mısır üzerinden Tunus ve Fas'a, diğeri ise Anadolu boyunca Ege adaları, Yunanistan, İtalya ve İspanya'yadır (Duran, 2006: 8). Zeytinin bir kültür bitkisine dönüşmesi, M.Ö. 4000'lerde gerçekleşti. Ancak, meyvesinin sıkılıp yağının çıkarılması

zeytinyağının yaygınlaştırılması için yaklaşık 1500-2000 yıl daha gerekecektir (Ünsal, 2008: 14).

Tütün, dünyada artan sağlık bilinci nedeniyle giderek önemini yitiriyorsa da zeytin ve zeytinyağı da yine aynı nedenle önemini artırmaktadır. Dünyanın özellikle gelişmiş ülkelerinde zeytinyağı ağırlıklı “Akdeniz Tipi Beslenme” yaygınlaşmaktadır. “Son yıllarda sağlıklı ve uzun yaşama istekliliği, ülkelerin beslenme politikalarında belirleyici rol oynamaktadır. Akdeniz beslenme tarzının benimsenmesi ile birlikte zeytin ve özellikle de zeytinyağı tüketimi artmıştır. Bu durum, dünyada zeytinyağı üreten ülkelerde tüketim miktarının artmasına ya da yeni tüketici ülkelerin zeytin ve zeytinyağı pazarına katılmasına neden olmaktadır” (Tunalıoğlu, 2009: 3), (Tablo 4). Zeytinyağı görece yüksek üretim maliyeti nedeniyle, Akdeniz ülkeleri haricinde, daha çok gelişmiş ülkelerde tüketilmektedir. “Dünyadaki yüksek yaşam standartları ve artan gelir düzeyleri, zeytinyağı tüketiminde yeni pazarların oluşmasına yol açmıştır” (Öztürk ve ark., 2009: 35). Dünya zeytinyağı tüketiminde % 71’lik payı olan Avrupa Birliği dışında, yoğun tanıtım kampanyalarının etkisiyle son senelerde ABD, Kanada, Avustralya ve Brezilya’nın yanı sıra Japonya’da tüketim artışı görülmektedir (Duran, 2006: 11). Dünya’da, Akdeniz havzası iklim özellikleri gösteren yaklaşık 40 ülkede, 10.840.000 hektarlık bir alanda, 18.000.000 ton dane zeytin üretilmektedir (FAO 2010a).

Tablo 4: Dünya Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Üretimi

Yıllara Göre Üretim	Zeytinyağı (Ton)	Sofralık Zeytin (Ton)
2007/2008 (Kesinleşen)	2.788.500	2.147.500
2008/2009 (Geçici Kesinleşen)	2.734.000	2.177.500
2009/2010 (Tahmini)	2.925.000	2.087.500

(Kaynak: IOOC, 2010a)

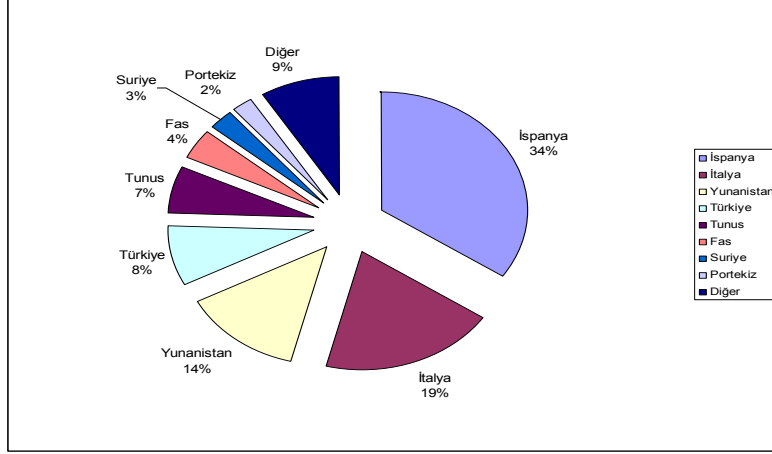
FAO verilerine göre, dünya zeytin üretiminde İspanya (% 34,4) ilk sırayı alırken, ardından İtalya (% 19,4), Yunanistan (% 13,5), Türkiye (% 8,1), Tunus (% 6,5), Fas (% 4,3) ve Suriye (% 2,8) sıralanmaktadır. AB 12.586.106 tonla dünya dane zeytin üretiminin % 69, 5’ine sahiptir (FAOb, 2010), (Tablo 5), (Şekil 2).

Tablo 5: Dünya Zeytin Üretimi

Ülke	Üretim (Ton)
İspanya	6.222.100
İtalya	3.512.660
Yunanistan	2.444.230
Türkiye	1.464.248
Tunus	1.183.000
Fas	765.380
Suriye	495.310
Portekiz	375.000
Diğer	1.621.872
Dünya	18.083.800

(Kaynak: FAOb, 2010)

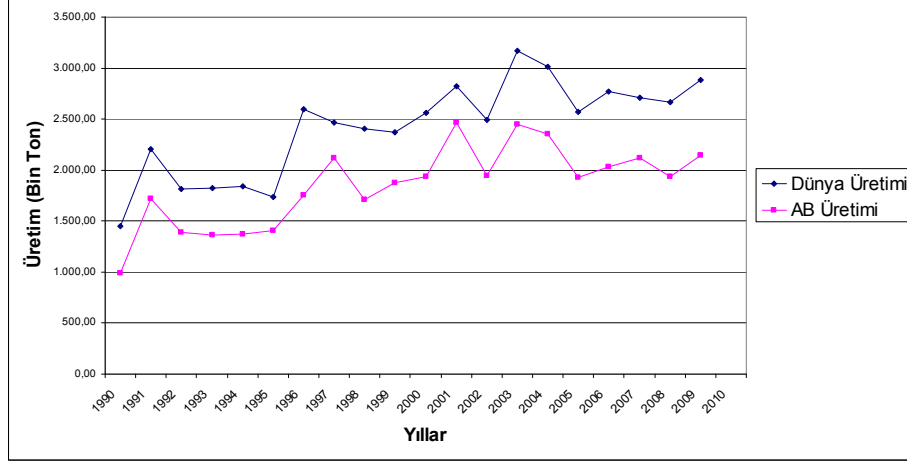

Şekil 2: Dünya Zeytin Üretimi (2008) (Kaynak: FAO 2010a)

Bilindiği gibi zeytinin doğal yetişme alanı “Akdeniz iklim bölgesi”dir. Zeytin ve zeytinyağı Akdeniz ülkelerinin geleneksel beslenme alışkanlıklarının doğal bir unsurudur. Beslenme kültürü ve zeytinyağının üretim maliyetlerine bağlı olarak, Akdeniz ülkeleri dünyada zeytinyağını en çok tüketen ülkeler arasında yer almaktadır. AB ülkeleri; İspanya, İtalya, Yunanistan, Portekiz ve Fransa, dünya dane zeytin üretiminin % 69,5’ini, zeytinyağı üretiminin % 72,5’ini (FAOb, 2010), yine dünya sofralık zeytin üretiminin % 32,5’ini karşılayan (IOOC, 2010b) dünyanın en önemli zeytin üreticisi ülkeleridir. AB aynı zamanda dünya zeytinyağı üretiminin % 65’ini tüketmektedir (IOOC, 2010c). İspanya, İtalya, Yunanistan, Tunus, Türkiye, Suriye ve Fas, dünya zeytinyağı üretiminin % 90’ını gerçekleştiren ülkelerdir (Karahocagil ve ark, 2003:14).

Zeytin, ham olarak tüketilemediği için yağlık ve sofralık olarak işlenmektedir. Dünyada ve Türkiye’de zeytin meyvesinin yaklaşık % 70-75’i yağlığa, kalan miktar sofralığa ayrılmaktadır. Çünkü en önemli ürün zeytinyağıdır ve üretilen yağlık zeytinin yaklaşık beşte birinden bir kilogram zeytinyağı elde edilmektedir (Tunalıoğlu, 2009: 1). Bilindiği gibi zeytin üretiminde yıllık periyotlarla artış/azalış görülmektedir. “Var yılı/yok yılı” olarak da ifade edilen bu değişim, “zeytin” konulu yıllık istatistiklerde önemli dalgalanmalara yol açabilmektedir. Son 20 yıllık veriler incelendiğinde, dünya zeytinyağı üretiminde önemli bir artış olduğu dikkati çekmektedir (Şekil 3).

Şekil 3: Yıllara Göre Dünya ve AB Zeytinyağı Üretimi (1990-2010) (Kaynak : İOOC 2010c, İOOC 2010d)

1.4. Türkiye’de Zeytin ve Zeytinyağı

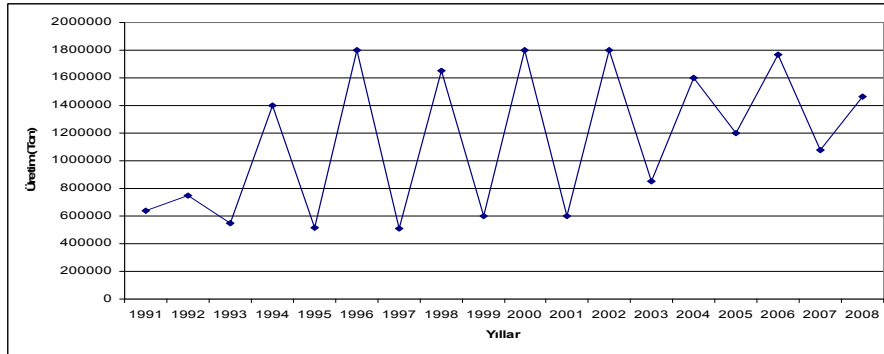
Yabani zeytin oleaster’in aşıyla bir kültür bitkisi olan satıvaya dönüştürülmesi yeryüzünde ilk kez M.Ö. 4000’lerde Anadolu, Doğu Akdeniz ve Güney Önasya’da; kabaca Adana, Gaziantep’te başlayıp, Suriye, Lübnan, İsrail’e inen Akdeniz kıyı şeridi ve hinterlandında gerçekleşmiştir (Ünsal, 2008: 14).

Dünyada zeytin ve zeytinyağına artan talep nedeniyle, zeytin üretimi yapan ülkeler üretimlerini büyük ölçüde artırmışlardır. Bu süreçte, dünyanın önde gelen zeytin üreticisi ülkelerinden biri olan Türkiye, kısa sayılabilecek bir sürede, üretim alan ve miktarını önemli ölçüde arttırmıştır (Tablo 6), (Şekil 4).

Tablo 6: Türkiye’de Yıllara Göre Zeytin Yetiştirilen Alanlar ve Üretim Miktarı

	Üretim Yapılan Alan (Dekar)	Üretim Miktarı (Ton)
1995	5.562.090	515.000
2000	6.000.000	1.800.000
2008	7.743.701	1.464.248

(Kaynak: TÜİK, 2008)

Şekil 4: Türkiye’nin Yıllara Göre Zeytin Üretimi, (1991-2008) (Kaynak: TÜİK, 2008)

1995-2008 yılları arasında; Türkiye, zeytin üretim alanını yaklaşık % 28, üretim miktarını da % 65 oranında arttırmıştır. Dünyada üretilen zeytinin yaklaşık 2/3'ünün yağlık olarak tüketildiği hatırlanırsa; ülkemizin de yağlık zeytin üretimi bakımından bu oranı yakaladığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye'de meyve veren zeytin ağaçlarının yarısı kadar, henüz meyve veremeyen yaşta fidanın bulunduğu dikkati çekmektedir (Tablo 7).

Tablo 7: Türkiye'de Zeytin Yetiştirilen Alanlar ve Ağaç Sayısı

	Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Meyve Veren Yaşta Ağaç Sayısı	Meyve Vermeyen Yaşta Ağaç Sayısı	Toplam Ağaç Sayısı
Sofralık	2.126.965	512.103	33.599.163	19.473.951	53.073.114
Yağlık	5.616.736	952.145	72.539.733	26.017.215	98.556.948
Toplam	7.743.701	1.464.248	106.138.896	45.761.166	151.630.062

(Kaynak: TÜİK, 2008)

2008 yılı verilerine göre; Türkiye tarım topraklarının yaklaşık % 3,1'i zeytinlik olarak değerlendirilmektedir. Bu değer aynı zamanda ülkemiz meyve alanlarının % 26,6'sına karşılık gelmektedir (TÜİK). Türkiye zeytin üretiminde Ege Bölgesi % 53,9'luk pay ile ilk sıradadır. Yine Ege Bölgesi, Türkiye zeytin alanlarının % 54,6'sına sahiptir (TÜİK, 2008). Türkiye'de yılda ortalama 130 bin ton civarında zeytinyağı üretilmekte, bunun % 50'si ihraç edilirken, üretilen 200 bin ton sofralık zeytinin ise ancak % 25'i ihraç edilmekte, geri kalanı iç tüketime ayrılmaktadır (Özkaya ve ark., 2010: 5-6). Ülkemizde üretilen tarımsal ürünler, ortaya çıkardıkları ekonomik değerlere göre sıralandığında, zeytin 11. sırada yer almaktadır (FAO, 2010c). Tarım Bakanlığının, 2004-2014 yıllarını kapsayan planlamasına göre, önümüzdeki yıllarda da Türkiye'de zeytin üretim değerleri artış gösterecektir (Tablo 8). Türkiye, İtalya, İspanya, Yunanistan ve Tunus gibi Akdeniz ülkeleri, dünyanın önde gelen zeytin ve zeytinyağı üreticileridir. Türkiye, dünya sofralık zeytin üretiminde ikinci, yağlık zeytin üretiminde dördüncü, zeytinyağı üretiminde ise yıllara göre değişmekle birlikte beşinci sırada yer almaktadır (TBMM, 2009). Ülkemizin 2004-2008 yılları arasında yıllık zeytinyağı üretimi ortalama 145.000 ton olup, Türkiye dünyanın altıncı büyük zeytinyağı üreticisidir. "Sağlıklı beslenme ve doğal gıda tüketiminden dolayı dünyanın farklı ülkeleri arasında son 10 yıldan beri zeytinyağına yüksek bir talep bulunmaktadır" (Öztürk ve ark., 2009: 35).

Tablo 8: Tarım Bakanlığı Zeytin Hedefleri (2004-2014)

	2004	2014 (Hedeflenen)
Zeytin dikilen alan (Da.)	6.600.000	10.000.000
Zeytin ağacı sayısı	115.000.000	160-180.000.000
Sofralık zeytin üretimi (Ton)	400.000	650.000
Yağlık zeytin üretimi (Ton)	800.000	2.5-3.000.000
Zeytinyağı üretimi (Ton)	115.000	650-750.000
Zeytinyağı ihracatı (Ton)	70.000	200-250.000
Sofralık zeytin ihracatı (Ton)	35-65.000	150-200.000

Ağaç başına verim (Kg)	12	25
Kişi başına düşen zeytinyağı tüketimi (Kg)	1	5

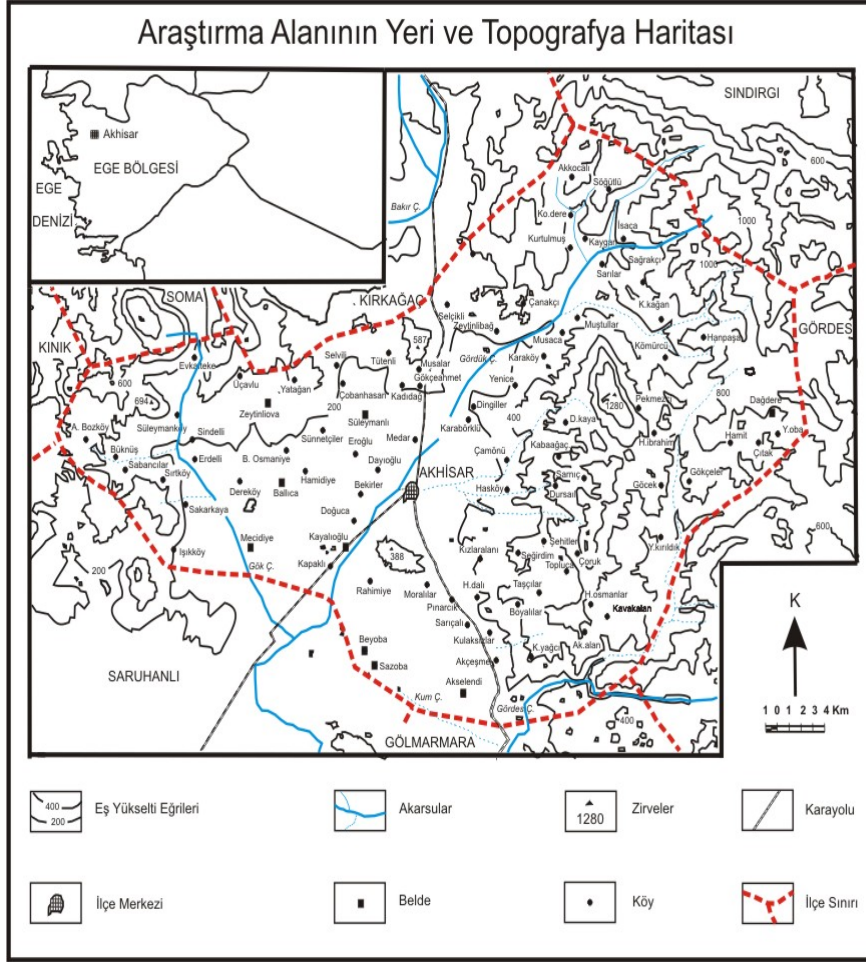
(Kaynak: TBMM, 2009)

Ülkemizde özellikle Ege Bölgesi önemli bir zeytinyağı üretim ve ihracat merkezidir. Ege İhracatçı Birlikleri Kayıtlarına göre; “2008-2009 sezonunda 81 ülkeye yaklaşık 20 bin tonluk zeytinyağı ihracatı yapılmıştır. ABD, Kanada, Japonya ve İtalya zeytinyağı ihracatımızda ilk sıralarda yer alan ülkelerdir” (Boran ve Altıntaş, 2009: 21).

2. Akhisar’da Tütüncülüğten Zeytinciliğe Geçiş Süreci

2.1. Araştırma Alanının Yeri, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Akhisar, Ege Bölgesi’nin kuzey kesiminde yer alan, idari olarak Manisa’ya bağlı bir ilçedir. İlçe yüzölçümü 1750 km², nüfusu 158.857 kişidir (TÜİK, 2009). Akhisar ilçe merkezi, verimli Akhisar ovasına kurulmuştur. “Akhisar ovası, yükseltisi 30-120 m arasında değişen, tabanı alüvyonlarla örtülü dar birer depresyon görünümündedir” (Temuçin, 1991: 1). Ova, yükseltisi yer yer 1200 m’yi aşan dağlık kütlelerle çevrilidir. Akhisar ovasının doğu ve kuzeydoğusunda 1280 m’lik zirveye sahip Görenez dağı, kuzeyinde 569 m’lik Kadıdağ, batı ve güney batısında yükseltisi yer yer 800 m’yi aşan Yunt dağı yer alır (Şekil 5). Akhisar ovası “Yunt dağı’nın güneydoğuya doğru uzantısını meydana getiren ve eteğinde Nuriye, Lütfiye köylerinin bulunduğu eşik ile de Manisa ovasından ayrılmıştır” (Öner ve Mutluer, 1993: 134). İnceleme sahası ana rölyef şekilleri olarak dağ, plato ve ovalardan müteşekkildir. En yüksek yerini Görenez dağı üzerindeki Yayla tepe (1280 m), en alçak yerini ise Kum çayı boğazının tabanı (60 m kadar) teşkil eder (Hoşgören, 1983: 3).

Şekil 5: Araştırma Alanının Yeri ve Topografya Haritası

“Araştırma alanı iklim koşulları bakımından “Akdeniz İklim Tipi”nin özelliklerini yansıtır. Nitekim, reliefin doğu-batı doğrultusunda uzanması, Ege denizinin ılıtıcı etkilerinin iç kısımlara kadar sokulmasını kolaylaştırmıştır. Ancak yükseltisi 30-120 m civarındaki ova tabanları ile bu ovaları çevreleyen ve yer yer 1500 m’ye kadar yükselen dağlık alanlar arasında iklim koşulları, özellikle iklimin sıcaklık ve yağış elemanları bakımından bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır” (Temuçin, 1991: 3).

Akhisar ilçesinde 86 köy, 9 belde bulunmaktadır. İlçe ekonomisi önemli ölçüde tarıma dayanmaktadır. Son yıllarda özellikle tarımsal sanayi kuruluşlarındaki artış dikkati çekmektedir. Akhisar’ın gelişmiş ulaşım imkanları, İstanbul-İzmir karayolu güzergahında bulunması, İzmir gibi büyük bir pazara ve Türkiye’nin en önemli ihracat limanlarından biri olan İzmir limanına yakınlığı (80 km) kuşku yok ki Akhisar’ın gelişmesi için önemli avantajlardır.

2.2. Akhisar’da Tütün

Dünyaca tanınan ve aranan, “Şark tipi” tütün olarak isimlendirilen Akhisar tütününü, her zaman Akhisar’ın vazgeçilmez gelir kaynaklarından biri olmuştur. Verimli toprakları ve kaliteli tütününü sayesinde, Akhisar, 20. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Orta Doğu ve Balkanlar bölgesindeki en önemli tütün üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir (Başsüllü, 2009: 433). Yörenin çok uzun yıllar ana tarımsal üretimi olan tütün, ülkemiz ekonomisinde daima önemli bir yere sahip olmuştur. Tütün üretimi Cumhuriyet’in ilk yıllarında da çeşitli tedbirlerle desteklenmiştir. “Çünkü 1920’lerde Türkiye’nin ihracat gelirlerinin % 35- 36’sını tek başına tütün oluştuyordu” (Kazgan, 2008: 63). Nitekim 1924 yılında ülkemizin ilk bankalarından biri olan “Akhisar Tütüncüler Bankası” kurulmuştur. Tahmin edilebileceği gibi bankanın temel amacı, yöredeki tütün üreticisine kredi sağlayarak, sektörü geliştirmektir. Akhisar, böylelikle daha o dönem çok önemli bir tütün merkezi konumuna gelmişti. Uzun yıllar yerel bir banka olma özelliğini gösteren “Akhisar Tütüncüler Bankası”nın adı, 1954 yılında “Türkiye Tütüncüler Bankası” olarak değiştirilmiş ve yurt çapında hizmet vermesi sağlanmıştır (Wikipedia, 2010).

Tüm dünyada “Şark tipi” tütün olarak bilinen Akhisar tütününü, düşük nikotin miktarı ve hoş kokulu karakteri sayesinde zengin harmanların önde gelen bileşeni konumunda bulunmaktadır. Bu nedenle Akhisar tütününü, tütün tacirleri ve sigara üreticileri tarafından özellikle aranan ve ülkemizin önemli ihraç ürünleri arasında bulunan bir gelir kaynağı olma özelliğindedir (Başsüllü, 2010: 435).

Tütüne yüksek alım değerlerinin uygulandığı 1986-2002 sürecinde, ilçede üretime ayrılan alan yaygınlaşmıştır. 2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı Yasayla, tütün sektörüne önemli destekler sağlayan Tekel’in etkinliğinin ortadan kalkmasına bağlı olarak, tütün ekicileri çok büyük oranda üretimden çekilmişlerdir (Tablo 9). “Fiyatlar dolar bazında giderek azalmıştır. 1991’de 6,85 \$/kg olan tütün fiyatı, 2002 yılında 2,53 \$/kg’a düşmüştür. Bu fiyatlar son 20 yıllık periyot göz önüne alındığında, dolar bazında en düşük fiyatlardır” (Özkul ve Sarı, 2008: 6). Günümüzde ise kaliteli tütün 3,50 \$/kg düzeyinde alıcı bulmaktadır (Anonim, 2010c). Yaklaşık olarak bu fiyat düzeyiyle, yörede 2010 yılında 6150 adet üretici, üretim sözleşmesi imzalamıştır (Anonim, 2010a).

Tablo 9: Akhisar’ın Bazı Yıllara Göre Tütün Üretici Sayısı ve Üretim Miktarı

Yıllar	Ekici sayısı	Üretim (ton)
1986	22.961	15.270
1990	27.831	19.550
1994	25.826	11.845
1998	29.521	14.556
2002	14.336	11.661
2006	6.178	7.515
2009	5575	4.000

(Kaynak: Başsüllü, 2009 : 438; Anonim, 2010a)

Akhisar ilçesi, 2000’li yıllara kadar yaygın olarak ürettiği tütün ile tarımsal üretim deseni olarak daha yekpare bir görünüme sahipti. Yakın zamana kadar, 86 köy ve 9 beldenin tamamında tütün ekimi yapılırken; zeytin, pamuk, darı, tahıl, kekik, sebzeçilik gibi tarımsal üretimler, birkaç yerleşim alanı istisna, genellikle ikincil ürünlerdi. 2002 yılından günümüze kadar tütün ekimi yapan yerleşme sayısı bazında pek fazla bir değişim olmamıştır. Yörede halen 80 civarında köyde tütün üretiliyorsa da, pek çok köyde tütün, marjinal bir ürün haline gelmiştir. Akhisar’da esas itibariyle 30 kadar köy önemli sayılabilecek miktarlarda üretim yapmaktadır. Bu köyler daha çok, doğal ya da ekonomik nedenlerle tütüne alternatif olabilecek bir ürün ikame edemeyen köylerdir. Günümüzde Akhisar’ı yetiştirdiği ürün çeşidine göre kabaca 3 bölüme ayırabiliriz; ilçenin batı, kuzeybatı, güneybatı ve kuzey kesimlerinde zeytin, doğu ve kuzeydoğu kesiminin yüksek alanlarında zeytin için optimum şartlar bulunmadığından ya da ekonomik değeri olan alternatif ürün arayışı sürdüğünden, eskiye nazaran yaygın olmasa da devam edilen tütün, güney kesimindeyse sebze üretimi yaygın tarımsal faaliyetlerdir.

Tütün tarımı, ekiminden hasat süresince yılın 12 ayı yoğun bir çalışmayı gerektirir (Yazan, 2010). Tütünde makineli tarım imkanlarının çok sınırlı olması nedeniyle, yoğun iş gücüne ihtiyaç duyulur. Bu iş gücünü genellikle aile bireyleri oluşturur. Yoğun emek ve aile işçiliği gerektiren ve son derece zahmetli olan tütün tarımı, bu bakımdan çiftçilerin çok fazla isteyerek yaptıkları bir faaliyet değildir. Tütünün ekilişinden itibaren, “tütün kırma” olarak adlandırılan hasat dönemi boyunca, ihtiyaç duyulan iş gücü, ücretli işçilikle karşılandığı gibi, iş gücünün asıl kaynağını genellikle aile fertleri oluştururlar (Foto 1). Bu nedenle hasadın yapıldığı yaz aylarında, ekim yapılan alanların yakınlarına kurulmuş, “dam” adı verilen geçici yerleşmelere ailece taşınırlar (Foto 2).

Foto 1: Tütün hasadı (Sakarkaya köyü)

Foto 2: Işıkköy’de zeytinliğe dönüştürülmüş, bir tütün tarlası. Zeytin fidanları arasında kalmış ve artık işlevsiz hale gelmiş bir “dam” yerleşmesi

Özellikle bir dönem getirisi yüksek olması nedeniyle yaygın olarak ekilen tütün, günümüzde yöre çiftçisinin pek çoğu için ekonomik cazibesini yitirdiğinden terk edilmiştir. İç ve dış ticarete önemli bir yeri olan Akhisar tütününün üretimi, özellikle kota uygulaması başladıktan sonra düşüşe geçmiştir. Bu durum sonucunda

ortalama 17-18 bin ton olan üretim 4-5 bin tona kadar gerilemiştir. Tütün alım fiyatlarının düşük seviyelerde seyretmesi, üreticiyi alternatif ürün arayışına itmiştir. Yörede tütüne en önemli alternatif olarak zeytin görülmektedir. Pamuk, darı, üzüm, kekik, meyvecilik ve son yıllarda yaygınlaşan seracılık, henüz tütünün ekonomik boşluğunu doldurmaktan uzaktır.

Tütünün eski önemini yitirdiği son dönemde, yöre halkı ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Tütünün yüksek baş fiyatlarla alındığı dönemlerde daha müreffeh olan köyler, günümüzün değişim şartlarında ekonomik nedenli göçlerin yoğun olarak yaşandığı bir sürece girmiştir. Bu süreç içerisinde pek çok çiftçi tarım işçiliği, hayvancılık gibi yan uğraşlar edinmiştir. Tarımsal kuruluşlarla ve günümüzde sayıları önceki yıllara nazaran epey azalmış olsa da halen tütün üretimi yapan bazı çiftçilerle görüşmemizde; çiftçilerin, ekonomik değerini yitiren tütün üretimini, istemelerine rağmen terk edememelerinin gerekçesi olarak birkaç nokta öne çıkmaktadır:

1. Ürünün bedeli, tütün üreticisine genellikle ürün tesliminde peşin olarak ödenir. Tüccar çiftçilere, ihtiyaç duydukları takdirde nakit avans sağlamaktadır. Ayrıca tüccarla üretim sözleşmesi imzalandıktan sonra, ürünün kalitesine göre belirli fiyatlardan satılma garantisi vardır.

2. Günümüzde tütün üreticileri genellikle küçük ve parçalı arazi sahipleridir. Bu nedenle alternatif ürün deneyebilecekleri arazi sıkıntısı çekmektedirler. Öte yandan tütün yıllık, zeytin çok yıllık bir bitkidir. Yörede zeytin ortalama olarak 5 ila 10 yıl arasında verimli üretime geçebilmektedir. Geniş arazi sahipleri topraklarının bir kısmını çok yıllık zeytine ayırıp, geri kalan kısmında tütün gibi yıllık bitki üretimiyle geçimlerini sağlayabilirken, küçük arazi sahipleri böyle bir imkandan yoksundur (Foto 3). Geçiş sürecini göze alan bir kısım küçük arazi sahibi, geçici olarak tarım işçiliği ya da hayvancılığa yönelmiştir.

3. Tütüncülüğü terk edip zeytinciliğe yönelen köyler daha çok ilçenin kuzeybatı, batı ve güneybatısında yer almaktadır. Çoğunlukla alçak, az eğimli arazilere sahip bu köyler, iklim şartlarının elverişliliği nedeniyle büyük ölçüde zeytinciliğe yönelmişlerdir. Yine bu köylerde tütün üreticilerinin sayıları birkaç kişiyle ifade edilmektedir. Ancak ilçenin doğusu ve kuzeydoğusunda uzanan yüksek Görenez dağının, ortalama 400-500 metreden yüksek kesimlerine kurulmuş olan köyler, zeytin için gerekli olan optimum sıcaklık şartlarına sahip olmadıkları için Akhisar köylerinin genel yönelişi olan zeytin üreticiliğine geçemeyip, çoğunlukla tütün üreticiliğine devam etmektedirler. Ayrıca hayvancılık faaliyeti son yıllarda bu alanlarda bir alternatif uğraş olarak yaygınlaşmıştır. Günümüzde Akhisar'da halen tütünün ana tarımsal üretim olduğu köyler, genellikle bu yüksek kesimlerde yer almaktadır. Yine bu kesimde alternatif ürün olarak denenen kekik üretiminde istenen başarı sağlanamamıştır.

Foto 3: Tütüncülüğten zeytinciliğe geçişin zorluklarının özetleyen bir resim. Işıkköy’de, aynı arazide iki farklı ürün, zeytin fidanları arasına ekilmiş tütün fideleri, zeytinler ürün verene kadar tütüncülük sürüyor.

“Kota uygulaması ile pek çok Ege Bölgesi üreticisi zeytin ve bağ üretimine (son yıllarda da tıbbi bitki) geçmiştir. Bir süre sonra Marmara Bölgesi’nde olduğu gibi, Ege Bölgesi’nde de endüstrileşmeye paralel olarak tütün üretiminin önemini kaybedeceği düşünülmelidir. Aynı kazancı daha az emekle sağladığı takdirde söz konusu tütüncülüğü bırakmaya hazırdır” (Özkul ve Sarı, 2008:16), (Şekil 5).

Akhisar’da yaygın tütün üretiminin sona erdiği günümüzde, köyler ve beldeler düzeyinde yerel bazı farklılıklar ve yönelişler dikkati çekmektedir. Akhisar’ın güney kesiminde yer alan Beyoba, Sazoba, Akselendi gibi verimli, alçak ovalara yerleşmiş beldelerde daha çok sebze, darı, üzüm, pamuk üretimi yapılmaktadır. Kaliteli tütün üretimi için gereken optimum şartların bu yerleşim alanlarında bulunmaması nedeniyle, Akhisar ilçesinde tütün, en yaygın ekiliş gösterdiği dönemlerde dahi, bu yerleşim alanlarında ikincil ürün durumundaydı. Günümüzde bu yerleşmeler, tütünün ekonomik önemini yitirmesinden kaynaklanan yaygın bir alternatifsizlik sorunu yaşamamaktadırlar.

Tütün üretiminden elde edilen gelirin azalmasıyla birlikte yörede, kekik üretiminin yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar da yürütülmeye başlanmıştır. “Tıbbi ve aromatik bitkilerin tarımının yapılması ile geleneksel tarıma alternatif olabilecek ürün yetiştirilerek, özellikle dağ köylerindeki kırsal fakirliğin ortadan kaldırılabileceği düşünülmüştür” (Okan ve Şafak, 2004: 187). 2000’li yıllardan sonra Orman Bakanlığı ve ilçe kaymaklığının teşvikiyle, alternatif ürün seçeneği sınırlı olan, ilçenin özellikle yüksek doğu kesiminde yer alan 20 civarında köy, tütüncülüğe bir alternatif olarak kekik yetiştirmeye başlamıştır. Hatta bu amaçla Akhisar’da, il özel idaresince kekik yağı üretim tesisi de kurulmuştur. Ancak beklenen verimin alınmaması, fiyat istikrarsızlığı ve pazar sıkıntısı nedeniyle kekik üretim alanları son yıllarda yerlerini önemli ölçüde tütün meyve ağaçlarına terk ederek daralmıştır. Günümüzde yalnızca, Sarılar ve Kabağağaçkiran köylerinde kayda değer bir kekik üretimi sürdürülmektedir (Anonim, 2009).

1990'lı yılların ortalarında başarılı bir kooperatifleşmeyle seracılığa başlayan Çamönü köyü, ilçede yaygın tütüncülüğü en erken terk eden köydür. Köydeki 350 haneden yaklaşık 100 hane seracılıkla uğraşmaktadır. Seralarda domates, salatalık, çilek yetiştirilmektedir (Foto 4). Çamönü köyünün seracılıkta sağladığı başarı, yörede seracılığı teşvik etmektedir. Zeytincilik, sebzecilik, bağcılık köyün diğer tarımsal faaliyetlerdir (Foto 5). Çamönü köyü, Akhisar'ın pek çok köyünün aksine, dönemler itibariyle istikrarlı olarak nüfusunu artırmaktadır (Tablo 11).

Foto 4: Çamönü köyü seraları.

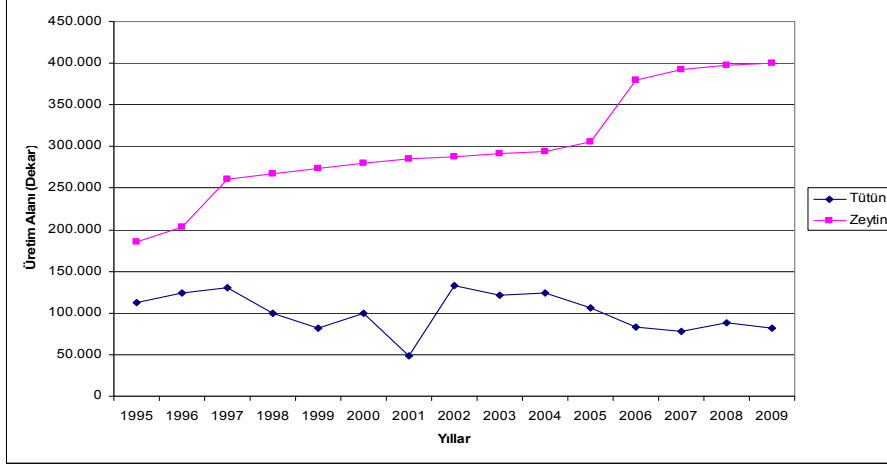
Foto 5: Akhisar köylerinde geniş araziler kaplayan genç zeytinliklere sık sık rastlanmaktadır (Çamönü köyü).

2.3. Akhisar'da Zeytin

178

“Vejetasyon dönemi dışında veya kış dinlenme döneminde düşük sıcaklıklara karşı oldukça duyarlı olan zeytin, günlük minimum sıcaklığın -7°C 'nin altına düşmesi durumunda zarar görmektedir” (Temuçin, 1993: 119). Akdeniz ikliminin klimaks bitkisi olarak kabul edilen zeytin (*Olea europaea oleaster*), araştırma alanındaki en önemli tarımsal ürünlerden bir diğerini oluşturmaktadır. Özellikle Akhisar ovasının kuzeyi ile Yunt dağı'nın doğu yamaçlarında yaygın olan zeytin ağacı, bakının uygun olduğu alanlarda 450 m^2 'ye kadar yükselmektedir (Temuçin, 1991: 182).

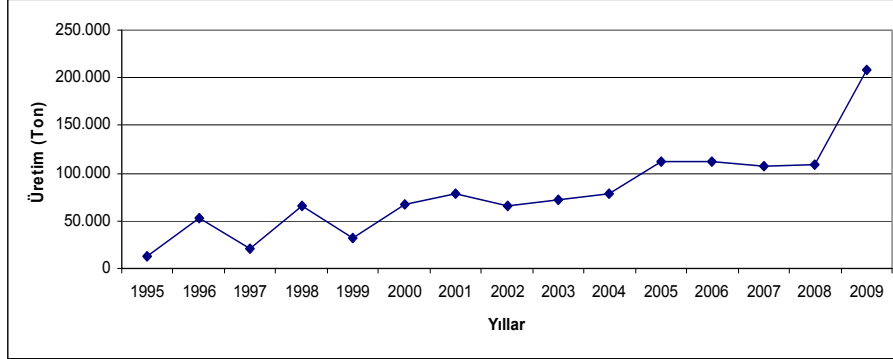
Akhisar'da zeytinin varlığı çok eskilere dayanır. Günümüzden 2000 yıl öncesine kadar Akhisar civarında önemli zeytin alanlarının varlığı bilinmektedir (Ünsal, 2008: 43). Bu bakımdan Akhisar çiftçisi, tütünün yerine önemli ölçüde ikame ettiği zeytin üzerine, çok uzun yıllara dayanan bir bilgi birikimi ve tecrübeye sahiptir. Yörede zeytin, hem ekonomik değerinin yüksekliği hem de bilinen bir tarım ürünü olması nedeniyle yaygınlaşmaktadır. Bu nedenle yöre çiftçisi tütüncülüğten zeytinciliğe geçiş sürecinde çok fazla teknik bir sorunla karşı karşıya kalmamıştır. Yakın döneme kadar ikincil ürün grubunda yer alan zeytini, yöre çiftçisi daha çok kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretmekteydi. Süreç itibariyle son 10 yıllık dönemde zeytin, yörenin en önemli tarımsal ürünü haline gelmiş ve pazar için üretilmeye başlanmıştır. Gerçektende pek çok veri (TÜİK 2008, Anonim 2009) yörede zeytinciliğe yaygın bir yöneliş olduğunu göstermektedir (Şekil 6), (Şekil 7).

Şekil 6: Akhisar Zeytin ve Tütün Üretim Alanlarının Yıllara Göre Değişimi (1996-2009) (Kaynak: TÜİK 2008, Anonim 2009)

Akhisar’da 2000 yılında 200.000 dekar olan zeytin dikili alan, 2009 yılında 400.000 dekara ulaşmıştır. Yine toplam 10.275.000 zeytin ağacının 5.277.000’i meyve veren yaşta, 4.798.000’i meyve vermeyen yaşıdır. Buna göre toplam zeytin ağaçlarının % 47’si son 5 yılda dikilen ağaçlardır. İlçenin 827.635 dekarlık tarımsal arazisinin % 48’lik bölümü zeytine ayrılmıştır. Akhisar’da üretilen yıllık ortalama 200.000 ton zeytinin, 130.000 tonu sofralık olarak değerlendirilirken, yağlık olarak ayrılan 70.000 ton zeytinden yaklaşık olarak 15.000 ton zeytinyağı elde edilir. Ayrıca Akhisar’da Gemlik, Ayvalık, Uslu ve Domat olmak üzere 4 zeytin türünün üretimi yaygındır (Anonim, 2009). Yaklaşık 80.000 dekar alanda 60.000 ton civarında, turşuluk yeşil zeytin olarak tüketilen “domat” üretilir (Anonim, 2009). “Akhisar, Türkiye sofralık siyah zeytinin üretiminin % 35’i ile, turşuluk yeşil zeytin olan domatın % 80’ini üretmektedir” (Kayalı ve ark., 2008: 104).

Tütüncülük kadar olmasa da zeytincilikte de, yaklaşık 3 ay kadar süren hasat döneminde yoğun iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle zeytin üretimi yörede önemli bir istihdam sağlamaktadır. Akhisar’da üretim miktarı ve alanı son yıllarda hızla artan zeytin, beraberinde zeytin sektörünün gelişmesine de yol açmıştır. İlçede 1993 yılında üç adet zeytin işleme tesisi bulunurken, son 10 yılda sayısı 300’e yaklaşan; pazarlama, sofralık zeytin işleme ve zeytinyağı üretim tesisi kurulmuştur. Akhisar Ticaret ve Sanayi Odası’na kayıtlı 1600 kadar işletmenin yaklaşık 1/5’ini zeytin üzerine çalışan işletmeler oluşturmaktadır. Bu işletmelerin kapasitesi 150 bin tonu aşmaktadır. Yine bu işletmeler yaklaşık 3 bin kişiye sürekli istihdam sağlarken, mevsimlik işçilerle birlikte çalışan sayısı 5 bini aşmaktadır. Bölgede üretilen zeytinlerin büyük bölümü iç piyasaya verilirken, ihracata yönelik çalışan firmaların esas pazarını ise Romanya ve Bulgaristan oluşturmaktadır (Anonim, 2010b).

Şekil 7: Yıllara Göre, Akhisar İlçesinde Zeytin Üretim Miktarı (Ton), (1995-2009) (Kaynak: TÜİK 2008, Anonim 2009)

2.4. Süreç İçinde Akhisar Nüfusu

Bilindiği gibi Türkiye 1950'lerden beri hızlı bir göç ve kentleşme sürecine girmiştir. Akhisar'ın kır nüfusu doğal olarak bu sürecin içerisinde yıllar itibariyle kentlere göç vermektedir. Ancak yörenin önemli bir tarımsal potansiyele sahip olması, kırsal göçü yavaşlatıcı bir faktör olmuştur. TÜİK 2009 verilerine göre Akhisar, % 36'yı bulan kırsal nüfusu ile % 24 olan Türkiye kırsal nüfus ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Uzun bir süre Akhisar'ın ana tarımsal üretimi konumunda olan tütünün, son yıllarda değişen tarımsal politikalarla ekonomik öneminin azalması sonucunda, pek çok tütün üreticisi ve iş gücünü oluşturan kitle, kırsal işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle, ilçenin kırsal yerleşimleri hızlı bir göç vermeye başlamıştır. Akhisar'da 2000'li yıllara kadar kırdan kente göç hızı daha düşük oranlarda seyrederken, bu tarihten sonra göç ve kentleşme hızı artmıştır (Tablo 10).

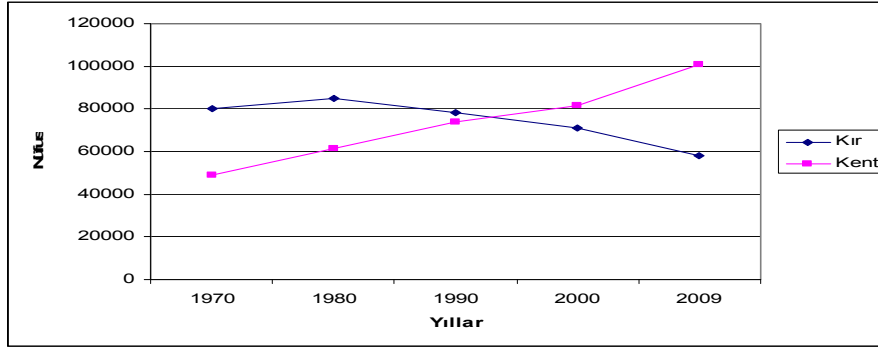
Tablo 10: Dönemler İtibariyle Akhisar İlçesi Kır-Kent Nüfusu ve Nüfus Artış Hızı

Yıllar	Kır Nüfusu	Kır Nüfus Oranı (%)	Kent Nüfusu	Kent Nüfus Oranı (%)	Toplam Nüfus	Kır Nüfusu Yıllık Artış Hızı (%)	Kent Nüfusu Yıllık Artış Hızı (%)
1970	80.336	62,2	48.796	37,8	129.132		
1980	84.953	58,1	61.491	41,9	146.444	5,5	23,1
1990	78.453	51,4	73.944	48,6	152.397	- 7,9	18,4
2000	71.072	46,5	81.510	53,5	152.582	-9,8	9,74
2009	57.960	36,4	100.897	63,6	158.857	-20,3	23,7

(Kaynak: TÜİK Nüfus Verileri)

Tütüne yüksek "baş fiyat" uygulandığı 1980-1990 arası dönemde kır nüfusu, yıllık % 7,9'luk bir azalış gösterirken, 1990-2000 döneminde yıllık % 9,8 oranında azalmıştır. Yine aynı dönemde kent nüfusu ise yıllık % 9,74'lük bir artış göstermiştir. Tütün üretiminin önemli ölçüde terk edildiği 2000 yılından sonraki dönemde kır nüfusu, yıllık % 20,3 oranında azalırken, aynı dönemde kent nüfusu artış hızı ise yıllık % 23,7'ye ulaşarak, son 40 yılın en yüksek değerlerini

oluşturmuştur (Şekil 8). Nitekim 1990 yılında % 49'luk bir orana sahip olan kent nüfusu, 2009 yılında yaklaşık % 64'e ulaşmıştır. Kırsal kesim nüfusunun azalış oranının, kent nüfusu artış oranına yakın değerler taşıması göçün yönünün büyük ölçüde ilçe merkezine doğru olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 8: Akhisar İlçesi Kır-Kent Nüfus Grafiği (1970-2009) (Kaynak: TÜİK Nüfus Verileri)

Akhisar belde ve köylerinin son yıllarda yoğun olarak göç vermesi, kuşkusuz göçe etken olabilecek diğer faktörlerin yanı sıra, önemli ölçüde tütüncülüğün terk edilmesiyle ilgilidir. İlçe kırsal yerleşmeleri birkaç istisna dışında genel olarak yoğun bir göç vermektedir. Akhisar ilçesinin batısına kurulmuş ve yaygın olarak zeytinçiliğe yönelmiş köylerde göç miktarı daha düşük düzeylerde seyrederken, ilçenin doğu kesiminin yüksek dağlık alanlarına kurulmuş ve tütün yerine alternatif bir ürün yerleştirememiş İsaca, Çıtak, Çoruk, Dağdere, Gökçeler, Kavakalan, Yayakırdık gibi yerleşmelerde göç daha belirgindir (Tablo 11).

Tablo 11: Akhisar Köy ve Beldelerinin Dönemlere Göre Nüfusu (1970- 2009)

KÖYLER	1970	1980	1990	2000	2009
Akçaalan	325	354	376	379	265
Akçeşme			266	264	224
Akkocalı	527	569	585	551	492
Akselendi (B)*	3160	3374	3720	4079	2618
Aşağıdolma	235	218	298	312	284
Başlamış	423	436	465	430	334
Bekirler	413	446	432	287	237
Beyoba (B)*	2893	3.347	4645	2795	2193
Boyalılar	377	289	249	187	145
Çamönü	1129	1.249	1325	1392	1403
Çanakçı	564	618	710	629	550
Çıtak	578	627	636	535	371
Çobanhasan	705	661	744	517	490
Çoruk	471	615	686	338	267
Dağdere (B)*	1787	2055	2355	3369	2597
Dayıoğlu	247	222	236	265	222
Dingiller	198	227	244	240	197
Doğankaya	591	685	657	641	563
Doğuca	272	298	274	222	197
Dolmadegirmen	407	432	720	640	638
Durasıl	470	496	561	576	530

KÖYLER	1970	1980	1990	2000	2009
Eroğlu	343	335	364	281	228
Göcek	302	348	400	432	379
Gökceahmet	868	913	1003	1044	1071
Gökçeler	300	351	325	369	241
Hacıbrahimler			199	184	120
Hacıosmanlar	495	522	502	557	511
Hamidiye	313	330	316	219	136
Hamitköy	740	746	614	576	520
Hanpaşa	997	1083	1172	1187	1131
Harmandalı	282	294	329	355	260
Hasköy	465	472	479	455	436
İsaca	754	880	880	820	584
Kabaağaçkıran	175	146	101	105	44
Kadıdağı	721	817	971	948	847
Kapaklı	1493	1478	1579	1523	1031
Karabörklü	210	239	304	316	276
Karaköy	342	392	457	452	275
Karayağcı	456	494	249	234	195
Kavakalan	411	458	466	455	338
Kayalıoğlu (B)*	2456	2462	2596	2581	2059
Kayganlı	237	168	134	218	85
Kızlaralanı	428	481	504	458	358
Kobaşdere	117	151	126	136	116
Kocakağan	976	1009	1091	1095	1069
Kömürcü	603	692	753	755	735
Kulaksızlar	221	237	275	256	207
Kurtuluş	443	452	449	375	321
Mecidiye (B)*	2518	2720	2578	1945	1746
Medar	2047	2854	2162	2016	1938
Moralılar	254	389	518	435	166
Musaca	161	151	152	156	101
Musalar	169	256	284	289	260
Muştullar	334	385	463	385	346
Pekmezci	211	260	282	304	241
Pınarcık	458	514	662	449	361
Rahmiye	320	397	564	161	96
Sağrakçı	358	346	459	435	400
Sarıçalı	556	665	745	730	621
Sarılar	444	572	560	466	370
Sarıçköy	430	460	471	483	408
Sazoba (B)*	1939	2.278	3354	1.748	963
Seğirdim	1223	979	1013	552	443
Selçikli	1457	1.586	1697	2235	1560
Selvili	322	356	363	295	279
Söğütlü	188	94	138	103	71
Süleymanlı (B)*	2786	2.874	2955	2545	2263
Sünnetçiler	601	567	562	532	454
Şehitler				256	146
Taşçılar				126	88
Topluca	419	415	401	253	205

KÖYLER	1970	1980	1990	2000	2009
Tütenli	583	687	702	630	633
Uluşınar	330	346	307	296	281
Yatađan	574	562	657	548	361
Yayakırıldık	835	800	934	835	682
Yaykın	406	417	414	507	432
Yeđenoba	671	589	472	508	421
Yenice	717	807	863	791	735
Yenidođan				284	187
Zeytinlibađ				142	103
Zeytinlioiva (B)*	4212	3658	4802	4472	3816
Arabacıbozköy	1612	2128	1913	1704	1202
Balıca (B)*	1648	1985	2187	1984	1835
Büknüş	815	833	937	641	438
Bünyanosmaniye	607	605	611	558	449
Dereköy	1266	1271	1366	1278	1094
Erdelli	647	697	774	525	436
Evkafteke	165	90	114	97	100
Işikköy	691	887	1001	604	550
Sabancılar	361	396	451	348	276
Sakarkaya	711	848	970	724	642
Sırtköy	159	161	180	158	145
Sindelli	539	552	573	553	494
Süleymanköy	485	501	536	393	310
Üçavlu	413	414	484	559	422

*(B) Belde

(Kaynak: TÜİK Nüfus Verileri)

183

Sonuç:

Türkiye, AB üyelik süreci çerçevesinde, bir süredir Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikaları ile uyumlu tarımsal politikalar yürütmektedir. Bu bağlamda tarım alanında AB ile uyumlu üretim tercihleri, rasyonel üretim ve pazar gibi konularda ortak yönelişler içerisindedir. Dünyada zeytinyağı tüketiminin arttığı ve AB'nin dünyanın en önemli zeytin ve zeytinyağı üreticisi olduğu düşünöldüğünde, Türkiye'nin son yıllarda zeytin üretimini artırması, AB'nin tarımsal yönelişleri ile uyum göstermektedir. Türkiye ile AB arasında benzer bir uyum bütün politikası için de geçerlidir.

Akhisar'da bütün üretimi yapan çiftçiler, farklı tarımsal ürünler yetiştirme eğilimindedirler. Bütün üretiminin çok zahmetli olması, yoğun emek gerektirmesi ve ekonomik değerinin azalması bu sonucu doğurmaktadır. Akhisar'da hâlâ bütün üretimi yapan çiftçiler, çeşitli etkenler nedeniyle tütcülüğü terk edememektedirler. Bu durumda dikkat çekici olan, çiftçilerin çoğunlukla kendi imkanlarıyla arayışlarını sürdürmeleridir. Yörede var olan çeşitli tarımsal kuruluşlar çiftçileri bir bütün olarak organize ederek yönlendirecek etkiden uzaktır. Çiftçilerin bir kısmı, adeta deneme yanılma yöntemiyle yıldan yıla değişen tarımsal ürünlere yönelmektedirler. Bu da ciddi üretim kayıplarına yol açmakta, çiftçiyi ve tarımsal ekonomiyi zarara uğratmaktadır. Sorunların en aza indirilmesi için ilgili kuruluşların sağlayacakları tarımsal kredilere ve kooperatifleşmeye ihtiyaç

duyulmaktadır. Unutulmamalıdır ki Akhisar, Ege Bölgesi'nin çok önemli tütün ve zeytin üreticisidir. Ege Bölgesi'nde üretilen tütünün % 12'si ile zeytinin % 25'ini Akhisar ilçesi karşılamaktadır (TÜİK, 2008).

Tarımsal düzende son yıllarda oluşan belirsizlik ortamı sonucunda, Akhisar köy ve beldeleri hızla nüfus kaybetmektedir. Buna rağmen Akhisar ilçesi, kısa sayılabilecek bir dönemde ve ani gelişen süreçlere başarılı sayılabilecek bir biçimde uyum sağlayabilmiştir. Akhisar yakın döneme kadar "tütüncülüğün merkezi"yken, bugün, zeytin sektöründe pazar ağırlığını giderek artırarak "zeytin üssü" olma durumuna gelmiştir.

İlçenin kırsal ve kentsel yaşayış düzeninde uzun bir süre tütüncülük etkili olmuştur. Akhisar, tütünün değer yitirdiği, buna karşın zeytin ve zeytinyağının dünyada önem kazandığı, her iki süreci kaybettiği ve kazandırdıklarıyla eş zamanlı olarak yaşamaktadır. Coğrafi özellikleriyle Akhisar, tarımsal üretim bakımından önemli avantajlara sahiptir. Yörede 80 çeşit meyve ve sebze yetiştirilmektedir (Anonim, 2009). Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan ilçe, tarımsal ürün değişimi bağlamında çok ilgi çekici bir gözlem alanı haline gelmiştir. Sözü edilen değişim yalnızca bir tarımsal üründen diğerine geçiş değildir. Tütün, 100 yılı aşkın bir süredir Akhisar'ın asıl üretimi olmuş; bir yaşam, üretim ve ticaret kültürü oluşturmuştur. Hasat dönemi olan yaz mevsiminde, geçici "dam" yerleşimlerine göç edilip, 12 ay boyunca yoğun çalışmayı gerektiren tütünden, ortalama 6 ay yoğun çalışılan ve hasat zamanı sonbahar ve kış ayları olan zeytin üretimine geçilmektedir. Tütün oluşturduğu yaşam kültürüyle pek çok edebi esere konu olmuş bir üründür. Söz konusu olan tarımsal ürün değişimi, aynı zamanda sosyolojik yönüyle de dikkati çeken, çok boyutlu bir dönüşümü ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKLAR

- ACS (American Cancer Society). (2009). *2009 Edition Of The Tobacco Atlas Catalogues Catastrophic Toll Of Tobacco Worldwide*.
http://www.acsevents.org/docroot/MED/content/MED_2_1x_2009_Edition_Of_The_Tobacco_Atlas_Catalogues_Catastrophic_Toll_Of_Tobacco_Worldwide.asp (E.T: 12.01.2010)
- Anonim. (2009) *Akhisar İlçe Tarım Müdürlüğü Verileri*. Akhisar/Manisa.
- Anonim. (2010a). *Akhisar Ziraat Odası Verileri*. Akhisar/Manisa.
- Anonim. (2010b). *Akhisar Ticaret ve Sanayi Odası Verileri (ATSO)*. Akhisar/Manisa.
- Anonim. (2010c). *TAPDK, Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Verileri*. Ankara.
- Başsüllü, Ç. (2009). "Akhisar Yöresinde Tütün Üretimi, Yöreye Katkıları ve Alternatif Bitkiler". *II. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi*, 19-21 Şubat, SDÜ, Isparta, s. 432-443.
- Boran, Ş., Altıntaş, G. B. (2009). Türkiye'nin Tarım Ürünleri Pazarındaki Yeri ve Çözüm Önerileri. *AR&GE Bülten 2009 Eylül Sektörel*, İzmir: İZTO, s. 19-24.
- Duran, M. (2006). *Zeytin/Zeytinyağı Sektör Raporu*. [www.ito.org.tr/Dokuman/ Sektor/1-106.pdf](http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-106.pdf) (E.T: 07.01.2010)

- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations). (2010a). <http://faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567> (E.T: 10.02.2010)
- FAO, (2010b). <http://www.fao.org/english/newsroom/news/2003/26919-en.html> (E.T: 10.02.2010)
- FAO, (2010c). <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx> (E.T: 10.02.2010)
- Gül, U. ve Ataseven, Y. (2004). Tütün. *T.E.A.E. BAKIŞ*, (6), Nüsha 11, s. 1-8. <http://www.aeri.org.tr/PDF/Bks-6-11.pdf> (E.T: 11.02.2010)
- Gül, U., Arısoy, H., Sivük, H., Ataseven, Y. (2009). Alternatif Ürün Projesi Kapsamında Tütün ve Bazı Ürünler Arasında Kârlılık Karşılaştırmaları. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2009 6(3), s. 215-226.
- Hoşgören, Y. (1983). *Akhisar Havzası-Jeomorfolojik ve Tatbiki Jeomorfolojik Etüt*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları No: 3088.
- Jaffee, S. (2003). Malawi's Tobacco Sector: Standing on One Strong Leg is better than on None. *World Bank, Africa Region Working Paper Series*, No: 55, www.worldbank.org/afr/wps/wp55.pdf (E.T: 04.02.2010)
- İOOC (International Olive Oil Council). (2010a). <http://www.internationaloliveoil.org/COIAdmin/resources/pdf/MarketSept-Dec09%20English.pdf> (E.T: 03.02.2010)
- İOOC, (2010b). <http://www.internationaloliveoil.org/web/aaingles/corp/AreasActivitie/economics/AreasActivitie.html> (E.T: 03.02.2010)
- İOOC, (2010c). http://www.internationaloliveoil.org/downloads/production1_ang.PDF (E.T: 03.02.2010)
- İOOC, (2010d). http://www.internationaloliveoil.org/downloads/production2_ang.PDF (E.T: 03.02.2010)
- Kayalı, A. C., Tokmakoğlu, U., Sesli, M., Kayalı, N. T. (2008). Development Potential of Olive Production Establishments in Akhisar-Manisa-Turkey. *Asian Journal of Scientific Research*, 1 (2), s. 103-112. <http://docsdrive.com/pdfs/ansinet/ajsr/2008/103-112.pdf> (E.T: 01.02.2010)
- Kayıkçı, S. (2005). Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: 1980 Sonrası Türkiye'de Tütün Politikası. *Mülkiye Dergisi*, (247), C. XXIX, Ankara. <http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/yonetimincelemeleri/politikasureci.pdf> (E.T: 16.01.2010)
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı. İstanbul: İBÜ Yayınları.
- Karahocagil, P., Tunalıoğlu, R., Tan, M. (2003). "2003, Dünyada ve Türkiye'de Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Durum-Tahmin ve Öngörü (2002/2003)". *Türkiye 1. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu Bildirileri*, 2/3 Ekim, İzmir, s. 13-17.
- Okan, T., Şafak, İ. (2004). Akhisar Yöresindeki Kekik ve Tütün Üretiminin Ekonomik Açıdan Karşılaştırılması. *İ. Ü. Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, C. 54, (1), s. 187-205.
- Özkaya, M. T., Tunalıoğlu, R., Eken, Ş., Ulaş, M., Tan, M., Danacı, A., İnan, N. ve Tibet, Ü. (2010). "Türkiye Zeytinciliğinin Sorunları ve Çözüm Önerileri". *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi*, 11-15 Ocak, Ankara, s. 515-537.
- Özkul, İ., Sarı, Y. (2008). "Türkiye'de Tütün Sektörünün Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri". *2. Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat, İzmir: İİBF İktisat Bölümü.
- Öztürk, F., Yalçın, M., Dıraman, H. (2009). Türkiye Zeytinyağı Ekonomisine Genel Bir Bakış. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, C. 4, (2), s. 35-51.

- http://www.teknolojikarastirmalar.com/pdf/tr/02_2009_4_2_58_411.pdf (E.T: 14.01.2010)
- Öner, E., Mutluer, M. (1993). Akselendi Ovasında Kumul Oluşumu ve Buna Bağlı Çevre Sorunları. *Ege Coğrafya Dergisi*, (7), s. 133-160.
Resmi Gazete, 2002, Sayı: 24635
- TAPDK (Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu), <http://www.tapdk.gov.tr/> (E.T: 04.02.2010)
- TBMM, (2009). “2004-2014”, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-6572c.pdf> (E.T: 04.02.2010)
- Temuçin, E. (1991). *Manisa-Akhisar Ovalarında İklim ve Ortam İlişkileri*, Yayımlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Temuçin, E. (1993). Türkiye’de Zeytin Yetiştirilen Alanların Sıcaklık Değişkenine Göre İncelenmesi”. *Ege Coğrafya Dergisi*, (7), s. 117-131.
- Topçu, T. (2003). *Avrupa Birliği Tütün Ortak Piyasa Düzeni ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*, Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve A. T. Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Tunalıoğlu, R. (2009). “Türkiye’de Zeytincilik ve Pazarlama Politikaları: 2000-2010”. *Tarım 2015 Zeytin ve Zeytinyağı Sempozyumu*, 29 Mayıs, İzmir, Yaşar Ün., s. 1-13.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2008). <http://www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul> (E.T: 06.02.2010)
- TÜİK, (2009). <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> (E.T: 06.02.2010)
- TÜİK, Nüfus Verileri (Akhisar; 1970, 1980, 1990, 2000), <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> (E.T: 08.02.2010)
- Tütün Raporu, www.pankobirligi.com.tr/portal/TUTUN_RAPORU.doc (E.T: 12.02.2010)
- Wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Akhisar,_Manisa (E.T: 09.02.2010)
- Ünsal, A. (2008). *Ölmez Ağacın Peşinde, Türkiye’de Zeytin ve Zeytinyağı*, İstanbul: YKY, 7. Baskı.
- Yazan, G. “Ege Bölgesi İçin Tütün Takvimi”. <http://www.tutunbirligi.com/T%C3%BCt%C3%BCnRehberi/EgeB%C3%B6lgesiT%C3%BCt%C3%BCnTakvimi/tabid/69/Default.aspx> (E.T: 11.02.2010)